

Lajos Fekete

manlı subaylarıyla tanıştı ve onlardan Türkçe öğrenmeye başladı. 1920'de ülkesine döndükten sonra Macar Millî Arşivi'nde görevlendirildi ve kısa zamanda Osmanlı diplomatiği ve paleografyası alanlarında uzmanlaştı. Arşivcilik sahasındaki bilgilerinin Türk makamlarının dikkatini çekmesi üzerine İstanbul'a davet edilerek 1936-1937 yıllarında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan tasnif çalışmalarının önceliklerden daha sağlam temellere dayandırılması için fikirlerinden faydalanıldı ve tavsiye ettiği provenance sistemine göre (arşiv malzemelerinin işlem gördükleri tarihlerdeki aslı düzen içerisinde aynen korunması) küçük bir örnek tasnif gerçekleştirildi. 1956 Haziran ayında başlatılan kataloglama faaliyeti halen bu usulle yapılmaktadır.

Fekete 1937'de Macar Bilimler Akademisi'nin muhabir üyeliğine, 1961'de de tam üyeliğine seçildi. 1939'da Budapeşte Üniversitesi Felsefe-Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nde ders vermeye başladı; 1952'de ordinaryüs profesör oldu. 1956 yılında Kossuth ödülüne lâyık görüldü ve arkasından da kendisine Türk Tarih Kurumu tarafından şeref üyeliği pâyesi verildi. 1966'da emekliye ayrıldıktan üç yıl sonra Budapeşte'de öldü ve vasiyeti üzerine Jászbereny şehrinde toprağa verildi.

Eserleri. Başlıca çalışmaları paleografya alanında olup bunların en önemlisi Macarca da basılmış olan *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmäßigkeit in Ungarn* (Budapest 1926) adlı eserdir. Bu kitap, Kraeltz'in daha önce aynı konuda yayımladığı eserden çok daha geniş kapsamlıdır ve şimdiye kadar aşılamadığı gibi daha sonra bu alanda yapılan çalışmalara da genellikle örnek teşkil etmiştir. *Die Siyâqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung* (Budapest 1955) adlı iki ciltlik eseri de sunulan bel-

gelerin çeşitliliği, okumalardaki maharet ve ilmî açıklamalardaki derinlik bakımından benzerlerinin en iyisidir. *Einführung in die persische Paläographie* adlı kitabı (Budapest 1977) ölümünden sonra tamamlanmışsa da asıl transkripsiyon kısmı kendi ürünüdür.

Arşivci olarak da ilim âlemine büyük hizmetlerde bulunan Fekete'nin bu konudaki en önemli faaliyeti, Osmanlılar'ın Budin Defterhânesi'nde bulunan ve daha sonra çeşitli ülkelerin koleksiyonlarına dağılan malzemeyi mikrofilm ve fotokopi halinde tekrar birleştirmesidir. Bu amaçla pek çok arşiv ve kütüphanede araştırma yapmış, bunlardan Venedik, Berlin, Dresden ve İstanbul'daki tesbitlerini geniş makalelerde özetlemiş, ayrıca birçok yazısıyla da Macaristan'da muhafaza edilen Türk belgelerini tanıtmıştır. Bu alanda ortaya koyduğu en önemli eser *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, 1606-1645* (Budapest 1932) adını taşıyan kitabıdır. Kitapta, XVII. yüzyılın başta gelen Macar asilzade ailelerinden Esterházyler'in eline geçen Osmanlı belgelerinden en dikkate değer olanların transkripsiyonu ve Almanca çevirileri verilmekte, geri kalanları da özetlenmektedir.

Fekete, arşivlerdeki ekonomik ve demografik belgelerin de düzenli neşrine öncülük yapmıştır. Bütün Osmanlı arşivlerinde benzerine pek rastlanmayan Vác şehrine ait bir kadastro defterini değerlendirek *A törökori Vác egy XVI. századi összeírás alapján* adıyla küçük bir kitap halinde yayımladı (Budapest 1942). Bir yıl sonra ilk ilmî tahrir defterini neşrinin gerçekleştirdi ve Estergon sancağının 1570 yılına ait mufassal defterini ilim âlemine sundu. *Az Esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása* (Budapest 1943) adını taşıyan bu kitap Türkiye'de de büyük yankı uyandırdı. Bu tür çalışmalara hayatının son yıllarında tekrar döndü ve Hatvan sancağının ilk mufassal defterini de *A Hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása* adıyla yayımladı (Jászberény 1968). Gy. Káldy-Nagy ile birlikte, Budin mukâataalarının günlük gümrük gelirlerini içeren 1550-1580 yıllarına ait kayıtları *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen), 1550-1580* adıyla iki cilt halinde (transkripsiyon ve Macarca tercüme) hazırladı (Budapest 1962). Bu eserle, üzerinde pek durulmayan fakat aslında birinci derecede önem taşıyan bir defter türünü ilim dünyasına tanıtmış oldu.

Fekete'nin bir tarihçi olarak ortaya koyduğu eserlerin en önemlisi, Macar başşehri ve Türk beylerbeyliği merkezi Buda ile (Ofen, Budin) daha sonra onunla birleşen Pest'in meydana getirdiği Budapeşte'nin zengin Osmanlı arşiv malzemesine dayanan o dönemdeki renkli tasviridir (*Budapest a törökörban*, Budapest 1944; İngilizce muhtasarı *Buda and Pest under Turkish Rule* [Studia Turco-Hungarica III], Budapest 1973). Fekete bunlardan başka Kanûnî Sultan Süleyman'ın hayatı hakkında kısa fakat dikkate değer bir kitap hazırlamıştır (*Szûlejmán Szultán* [Sultan Süleyman], Budapest 1967).

BİBLİYOGRAFYA :

V. Stojanow, *Die Entstehung und Entwicklung der osmanisch-türkischen Paläographie und Diplomatik mit einer Bibliographie* (Islamkundliche Untersuchungen, Band 76), Berlin 1983, s. 53-71, 112-117; *Macar Asıllı Türk Tarihçisi ve Arşivist Lajos Fekete'nin Arşivciliğimizdeki Yeri* (haz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Ankara 1994; K. Czeglédy, "Prof. L. Fekete", *AOH*, XIII/1 (1961), s. 3-8; G. Bayerle, "Lajos Fekete, 1891-1969", *Ar. Ott.*, I (1969), s. 303-316; L. Ligeti v.dğr., "Bücsü Fekete Lajostól", *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, XXVI, Budapest 1969, s. 415-419; L. Ligeti, "Prof. L. Fekete, 1891-1969", *AOH*, XXII (1969), s. 379-381; P. Mijatev, "Lajos (Ludwig) Fekete (1891-1969)", *EB*, VIII (1969), s. 144-146; K. Hegyi, "Fekete Lajos (1891-1969)", *Levéltári Közlemények*, XLI, Budapest 1970, s. 387-388; Gy. Káldy-Nagy, "Lajos Fekete (1891-1969)", *Acta Linguistica Hungarica*, XX, Budapest 1970, s. 407-410; C. Heywood, "Three Letters of Lajos Fekete on the Geography of Ottoman Hungary", *AOH*, XLVI/2-3 (1992-93), s. 257-275.

GÉZA DÁVID

FELÂH

(الفلاح)

Dünya ve âhiret mutluluğu anlamında bir terim.

Arapça'da "yarmak, tarlayı sürmek" mânâsına gelen **felâh** kökünden türeyen **felâh** zafer, necat, halâs ve fevz kelimeleriyle eş anlamlı kabul edilir. Sözlükte "arzu edilen şeyleri elde etme, istenmeyen şeylerden kurtulma, hayır, nimet, refah ve saadet içinde bulunma" gibi mâ-nalar taşır. Felâh bir terim olarak, kişinin dinî ve âhlâkî yükümlülüklerini yerine getirmesinin sonucunda dünyada elde edeceği başarı ve mutlulukla âhirette ulaşacağı ebedî kurtuluş ve saadeti ifade eder. İnsanın böyle bir sonuca ulaşabilmesinin, karşısına çıkan bütün engelleri aşması şartına bağlı olduğu dikkate alınırsa felâhın sözlük anlamı ile terim anlamı arasındaki bağlantı anlaşılır.

Râgıb el-İsfahânî felâhı dünyevî ve uhrevî olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra birincisini dünya hayatını güzelleştiren uzun ömür, zenginlik, şeref ve bunların kazandırdığı mutluluk olarak yorumlamış, uhrevî saadeti de şu dört şeyle özetlemiştir: Ölümsüz bir ömür, hiçbir ihtiyaç unsuru taşımayan zenginlik, zillet şaibesinden arınmış bir şeref ve cehil karanlıklarından kurtulmuş bir ilim (*el-Müfredât*, "flh" md.).

Orucun gün boyu rahat bir şekilde tutulmasını sağladığı için sahur yemeğine (*Müsned*, IV, 272; İbnü'l-Esîr, III, 469), ayrıca ezan ve kâmette geçtiği üzere hayrın bekâsına ve ebedî kurtuluşa vesile olması dolayısıyla cemaatle kılınan namaza da felâh denmiştir (Müslim, "Şalât" 6, 12; Tirmizî, "Şalât", 149; Nesâî, "Ezân" 3, 5). Kelimenin sadece günlük başarıyı (Tâhâ 20/64) ve kişinin tedavi sonrasında hastalıktan iyileşmesini (*Müsned*, IV, 427, 430; Ebû Dâvûd, "Tıb", 7) ifade eden bazı kullanımlarına da rastlanmaktadır.

Felâhtan türetilen ve "felâha ulaşan, ebedî saadete eren" anlamına gelen müflih kelimesi Kur'an-ı Kerim'de çoğul şekliyle (müflihûn) bir övgü ifadesi olarak sadece müminler hakkında kullanılmaktadır. Kur'an terminolojisinde genellikle, âhiret hayatında cehennemden kurtulup cennete girmeyi ve Allah'ın rızasını elde etmeyi ifade eden felâh (el-Mü'minûn 23/1; el-Mücâdile 58/22), dünya hayatını gayba iman edip namaz kılmak, kendilerine ihsan edilen nimetlerden başkalarını da faydalandırmak, peygamberlere gönderilen kitaplara ve âhiret gününe kesinlikle inanmak suretiyle geçirenlere (el-Bakara 2/2-5), insanları hayra çağırıp iyiliği tavsiye eden ve kötülüklerden alıkoyanlara, faiz yemeyenlere (Âl-i İmrân 3/104, 130), içki, kumar, şirk, fal ve ezlâm* gibi şeytanî tuzaklardan uzak duranlara (el-Mâide 5/90), zulüm ve haksızlığı irtikâp etmekten kaçınanlara (el-En'âm 6/21, 135; Yûsuf 12/23), malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenlere (et-Tevbe 9/88), Allah'a karşı kulluk görevlerini yerine getirip hayırlı işler yapanlara (el-Hac 22/77), namazlarını huşû ile ve devamlı şekilde kılan, boş sözlerden kaçınıp faydasız işlerle meşgul olmayan, ırz ve namuslarını koruyan, emanete riayet edip ahde vefa gösterenlere (el-Mü'minûn 23/1-10), Allah'ın emirlerine uygun hareket etmeye çalışan ve işlediği günahlardan dolayı tövbe eden kadın ve erkek mü-

minlere (en-Nûr 24/31), kendilerini küfür ve mâsiyet gibi mânevî kötülüklerden arındırmış olanlara (el-A'lâ 87/14; eş-Şems 91/9) vaad edilmektedir.

Hadislerde felâh genellikle "Allah'ın affına ve âfiyete mazhar olma, O'nun rızasını elde etme" şeklinde tanımlanmış (*Müsned*, I, 257; III, 127); Allah'ın birliğine inanıp şirkten uzak duran (*a.g.e.*, III, 492; IV, 341), Hz. Peygamber'in yolundan giden (*a.g.e.*, II, 188) ve fitneden uzak kalabilen (*a.g.e.*, II, 441) müminlerin felâha erecekleri müjdelanmıştır.

İslâmiyet, samimi bir imana sahip olunması yanında inanılan her güzel ve faydalı işin hayata geçirilmesine de önem vermekte, dünya ve âhiret saadetinin iman ve iyi davranış (amel-i sâlih) uymuna bağlı olduğunu kabul etmektedir. Hatta bu bütünlüğün gerekliliğini, ameli imanın bir parçası (cüzü) sayacak kadar ileri götüren mezhepler de olmuştur. Dinin ve dindar olmanın amacı samimi bir imanla birlikte ibadet şekilleri, ahlâk kuralları ve insanlar arası münasebetlere dair dinin sunduğu pratikleri uygulamak suretiyle fert ve toplum hayatının huzurunu sağlamak ve ebedî hayatın mutluluğuna ulaşmaktır. Ancak mutlak kemalin ve bütün erdemlerin kazanılması uygulamada imkânsız denecek kadar zor olduğundan samimi iman sahiplerinin dinin pratikleri alanındaki eksiklerini zamanla tamamlayacakları beklenir. Bunları tamamlamadan âhirette intikal eden müminler ise ya ilâhî affa mazhar olduktan veya bir süre ceza gördükten sonra ebedî saadete lâayık olurlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "flh" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "flh" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, "felâh" md.; *Kâmus Tercümesi*, II, 943-944; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "flh" md.; *Müsned*, I, 162, 257; II, 168, 169, 173, 188, 441; III, 127, 492, 496; IV, 272, 341, 427, 430, 435; Müslim, "Şalât", 6, 12; İbn Mâce, "Du'â", 5; Ebû Dâvûd, "Tıb", 7; Tirmizî, "Da'avât", 84, "Şalât", 149; Nesâî, "Ezân", 3, 5; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), I, 82-83; XII, 2, 5; XVIII, 135; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 4^b, 487^a, 888^a; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), I, 146, 149; III, 25; IV, 259; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 469-470; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 34-35; XXIII, 82; XXXI, 193; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 182; XII, 102, 108; XX, 77; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, I, 44-45; III, 237-239; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, I, 136-137; Jean-Yves L'Hopital, "Remarques sur l'emploi du terme falâh dans l'appel à la prière et sa lecture à la lumière des langues sémitiques anciennes", *StI*, LXXI (1990), s. 11-27.

ADİL BEBEK

FELAK SÜRESİ

(سورة الفلق)

Kur'an-ı Kerim'in 113. süresi.

Adını ilk âyette geçen *felak* kelimesinden alır. Beş âyet olup *fâsıla**sı (ب . د . ق) harfleridir. Nâs sûresiyle birlikte "muavvizeteyn", ihlâs ve Nâs sûreleriyle birlikte "muavvizât" adını alırlar.

Felak ve Nâs sûrelerinin beraber nâzil olduğu konusunda ittifak varsa da Mekkî mi Medenî mi oldukları hususu ihtilâfıdır. Hasan-ı Basrî, Atâ, İkrime ve Câbir b. Zeyd'e göre bu iki sûre Mekkî, Abdullah b. Zübeyr ve Katâde'ye göre ise Medenî'dir. Sûrelerin Medenî olduğunu söyleyenlerin delillerinden biri, Medine'de bir yahudi tarafından Hz. Peygamber'e büyü yapılması üzerine muavvizeteynin indiği yolunda rivayet edilen hadistir (Süyûtî, *ed-Dürü'l-menşûr*, VIII, 687-688; Şevkânî, V, 519). Âlûsî bu rivayete dayanarak sürenin Mekkî olduğunu söyleyenlere itibar edilemeyeceğini ileri sürer (*Râhu'l-me'ânî*, XXX, 278-279). İbn Abbas'ın bir rivayete göre Mekkî, bir başka rivayete göre Medenî dediği de nakledilir (İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-mesîr*, IX, 270; Ebû Hayyân el-Endelüsî, VIII, 529). Ancak muavvizeteynin üslûp ve muhteva bakımından Mekkî sûrelere benzerlik gösterdiği görülür. Öte yandan diğer peygamberler için olduğu gibi Hz. Peygamber hakkında da "sihirbaz, sihre yakalanmış" türünden iddiaların ileri sürülmesi, fiilen onun sihre mâruz kalmasını imkânsız kıldıktan başka Resûl-i Ekrem'e yönelik bu tür ithamları içeren ifadelerin Mekkî sûrelerde yer aldığı dikkat çekmektedir. Aslında Resûlullah'ın hayatına dair sahih rivayetlerle belgelenemeyen büyü iddiasına muavvizeteynin Medenî oluşuyla istidlâl edilmesi, delille delilin ispat edeceği konu (medlûl) arasında yer değiştirme gibi metot bakımından yanlış bir işin yapılması sonucunu doğurmaktadır. Buna göre önce Hz. Peygamber'e Medine'de büyü yapıldığının ve muavvizeteynin bu münasebetle nâzil olduğunun ispat edilmesi, sonra da bu sûrelerin Medenî özelliği taşıdığının ortaya konması gerekir. Halbuki bunların hiçbirisi ilmen mümkün olmamaktadır.

Abdullah b. Mes'ûd'un, Kur'an'dan olmadıkları gerekçesiyle Felak ve Nâs sûrelerini kendi tertip ettiği mushafa almadığı rivayet edilirse de (*Müsned*, V,